

Yayın Değerlendirme / Book Reviews

Kıbrıs Ağzıyla İlgili İki Araştırma

Vugar Sultanzade*

Değerlendirmeye konu olan eserler, Ebru Aktuğlu ile Oytun Sözüdoğru'nun *Code-Switching Behavior in Different Contexts: A case Study on Turkish Cypriot Londoners* (Saarbrücken: LAP Lambert. 92 pp.) ve İdil Menteşoğlu'nun *Standardisation of the Cypriot Turkish Obstruent Stops: [g], [d] and [b] in the dialect of Famagusta* (Saarbrücken: LAP Lambert. 76 pp.) adlı kitaplarıdır. Bu kitapları beraber ele almamızın sebebi, onları birleştiren birçok hususun olmasıdır: bunlar İngilizce yazılmış, aynı yayın evinden çıkmış ve küçük hacimlidir, her ikisinin konusu Kıbrıs ağzıyla ilgilidir, yazarlarının hepsi lisans eğitimlerini aynı üniversitede ve aynı bölümde (Doğu Akdeniz Üniversitesi İngiliz Dili Eğitimi Bölümü) tamamlamıştır. Kitaplar, bölümlerinin sayısı ve başlıkları itibarıyla da benzer yapıya sahiptir: İlk bölümleri "Giriş" olan bu kitapların ikinci bölümlerinde ilgili literatür gözden geçirilmiş, üçüncü bölümler her iki kitapta "Yöntem" olarak adlandırılmış, dördüncü bölümlerde bulgular analiz edilmiş, son olan beşinci bölümlerde sonuçlara yer verilmiştir.

Code-switching, Türkçeye "kod değiştirme" olarak çevrilen ve ikidilli konuşucunun konuşma sırasında başka dile ait kelime, biçim veya cümle düzeyinde geçişlerini karşılayan terimdir. Avrupa'da yaşayan Türkler'de kod değiştirme, yani ana dilinde konuşurken bulundukları ülkenin dilinden unsurlar karıştırma, bir gösteriş veya öne çıkma çabasından ziyade alışkanlıktır. E. Aktuğlu ve O. Sözüdoğru'nun kitabı, Türkçeyle İngilizce arasında böyle, tabiri caizse, mekik dokuyarak konuşmaları ele alan bir çalışmadır. Kitabın giriş niteliği taşıyan ilk bölümünde araştırmanın konusu ve amacı açıklanmıştır. İkinci bölümde eserin teorik çerçevesi, yani J. Fishman'ın dil seçeneği teorisi (domain theory of language choice), J. Gumperz'in durum kod değiştirme ve metafor kod değiştirme (situational code-switching and metaphorical code-switching) kavramları, C. Myer-Scotton'un imlenme (markedness) modeli konusunda bilgi verilmiştir.

Kitabın üçüncü bölümü "Yöntem" (Method) olarak adlandırılrsa da, burada araştırmanın yönteminden ziyade verilerin toplandığı kişiler (yaşları, İngilizce bilme seviyeleri) ve ses kayıtlarının yapıldığı alanlardan bahsedilmiştir. Verilerin 19-75 yaş arası ikidilli on Londralı Kıbrıs Türkünden derlendiği görülmektedir. Ses kayıtlarının yapıldığı alanlar

* Prof. Dr., Doğu Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü – Gazimağusa / KKTC
vugar.sultanzade@emu.edu.tr

aşağıdaki şekilde belirtilmiştir: 1) kamusal alan (public domain); 2) misafirler (visitors domain); 3) aile fertlerinin sohbet ettiği ev alanı (family domain); 4) alış veriş (shop); 5) arkadaş grubu üyelerinin arasında sohbetler (s.12).

Bu bölümde araştırma soruları da ortaya konmuştur: a) yaş, dil (İngilizce) bilme seviyesi, sohbet konusu ve yeri, Londra'da yaşayan Kıbrıs Türklerinde kod değiştirme davranışının sıklığı ve türlerine nasıl tesir gösterir? b) bu olguların sonucunda hangi sosyal yönler kod değiştirme davranışını yansıtır? (s. 13). Araştırma sorularının ve kitabın sonunda verilmiş *Sınırlamalar* kısmının *Giriş* bölümünde ifade edilmesi bizzat daha uygun olurdu.

Söz konusu sorulara cevaplar, kitabın *Bulgular ve Tartışmalar (Results and Discussions)* adlı dördüncü bölümünde ele alınmıştır. Burada dört faktörün (yaş, dil seviyesi, sohbet konusu ve yeri) kod değiştirmedeki etkileri ve bu davranışların sosyal anlamları çözümlenmeye çalışılmıştır. Alınan sonuçlar kitabın sonuncu bölümünde özetlenmiştir. Bu sonuçlar, göz önünde bulundurulan bütün faktörlerin kod değiştirmede etkili olduğunu gösterir. İngilizceye tam hakim olmayan yaşlılarda kod değiştirmeye daha az tesadüf edildiği belirtilmiştir. Londra'da yaşayan Kıbrıs Türklerinin sohbet konularının ve yerlerinin hepsinde ana dilini tercih ettiği, ancak kamusal alanda ötekilere nazaran kod değiştirmenin daha sık görüldüğü sonucuna varılmıştır.

Beş bölümün dışında, kitapta bir de *Ekler* kısmı vardır. Burada araştırmacıların yapmış olduğu ses kayıtları yazıya dökülmüştür. *Ekler*'de yer alan diyaloglardan Londra'da yaşayan Kıbrıs Türklerinin dil özelliklerinin yanı sıra yaşam biçimleri hakkında da bir fikri elde edilebilir. Kitap, kod değiştirmeye ilgili teorilerin Kıbrıs Türk ağzına uygulandığı ilk eserlerdendir. Araştırmacıların konuyla ilgili teorik literatüre iyi vakıf oldukları görülmektedir. Ancak bunu ne yazık ki işin Türkoloji kısmı için söyleyemeyiz, burada düzeltilmesi gereken yanlışlar vardır. Meselâ, kitapta yer alan *Turkish is a member of the Turkic group of languages which is spoken in the Balkans through Soviet Central Asia to the borders of China* (s. 15) gibi bir ifadenin aksine olarak, Türk dillerinin yayılma alanı Çin sınırına kadar değil, daha öteye gitmektedir (Yeni Uygurca, Saha Türkçesi vs.) ve bunların karşılıklı anlaşılabilir (*mutually intelligible languages*) olduğu iddiası da (s. 15) tartışmalıdır. Bu yayılma alanından bahsederken, yazarların kullandığı "Sovyet Orta Asyası" ifadesi yersizdir, Sovyetler çökeli yirmi yılı geçti.

Kıbrıs Türklerinin konuşmaları kitap boyunca sanki ayrı bir dil ürünümüş gibi sunulmaktadır, hâlbuki bunun Türkçenin bir ağzı olduğunu unutmamak gerekir. *Lazım geleyim yarın eve* (s. 16) gibi bir örneğe dayanarak, Kıbrıs ağzında cümle öğelerinin VO (yani Yüklem – Tümleç) sırasına sahip olduğu iddiasında bulunmak gerçeği yansıtmıyor. Devrik cümle yapıları sadece Kıbrıs ağzında değil, bütün ağızlarda ve Standart Türkçede konuşma dilinde kullanılmaktadır, ancak bunlar dil açısından istisna durumlarıdır. Yazarların kendilerinin de verdiği örneklerden ve kitabın *Ekler* kısmındaki diyaloglardan görüldüğü üzere, yüklem cümlede genellikle sonda bulunur.

Kitap, bilimsel üslubun şartlarına uygun olarak ve anlaşılır bir dille yazılmıştır. Burada eleştirilecek bir husus, kitabın iki yazarı olmasına rağmen, sanki tek kişi tarafından yazılmış gibi, birçok yerde birinci tekil şahıs zaiminin kullanılmasıdır: *Besides the academic linguistic (and social) significance, there is self-interest for me since I could be considered as an insider* (s.1); *My dual role as a researcher and participant limited participant observation notes since I had to participate in the ongoing conversation and take notes at the same time* (s. 12) vs.

Değerlendirmeye konu olan ikinci eser, İdil Menteşoğlu'nun Essex Üniversitesinde savunmuş olduğu yüksek lisans tezinin kitap şeklidir. Kitabın ilk bölümü olan *Giriş* kısmında Türkçenin ses sistemi kısaca tasvir edilmiştir. Burada Standart Türkçedeki ötümsüz süreksiz [k], [p], [t] ünsüzlerine Kıbrıs ağzında kelimenin başında da, ortasında da, sonunda da ötümlü süreksiz [g], [b], [d] ünsüzlerinin denk geldiği iddia edilmiş, Kıbrıslı gençlerin yaşlı kuşaktan farklı olarak ötümsüz ünsüzleri tercih ettiği öne sürülmüş ve bu tercih için standartlaşma (*standardisation*) terimi kullanılmıştır. Dolayısıyla, yazar, *standartlaşma* terimini belli dil unsurlarının standart norm olarak seçilmesi anlamında değil, standart dilin tesiri anlamında kullanmıştır.

Kitabın ikinci bölümünde önce Kıbrıs'ın tarihiyle ilgili genel bilgiler verilmiş, geçmişten günümüze Kıbrıs ağzının sosyolengüistik resmi ana hatlarıyla çizilmiş, daha sonra genel dilbilim literatürüne başvurularak, *dil*, *ağız*, *standart dil*, *standartlaşma* gibi terimler netleştirilmeye çalışılmış ve bölümün sonunda Kıbrıs ağzıyla ilgili yazılanlar kısa şekilde özetlenmiştir.

Üçüncü bölümde araştırmanın hangi yöntemle yapıldığı açıklanmıştır. Araştırmanın, altısı yaşlı (65-86 yaş), altısı da genç kuşağı (23 yaş) temsil eden on iki kişinin kırk beşer dakikalık ses kayıtlarına dayanarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Her iki yaş grubu Gazimağusa'dan ve civar köylerinden olan üç kadın ve üç erkekten seçilmiştir. Araştırma neticelerinin hesaplanmasında [k], [p], [t] ünsüzlerinin ve onların ötümlü karşıtlarının kelime başında, kelime ortasında ve kelime sonunda kullanımları ayrı ayrı ele alınmıştır.

Kitabın dördüncü bölümünde yazar, verilerini analiz ederek, gençlerin yaşlı kuşağa nazaran ötümsüz süreksiz ünsüzleri kelimedeki her pozisyonda ötümlüden daha fazla kullandıklarını rakamlarla göstermeye çalışmıştır. Bunu 1974 sonrası eğitim, medya, nüfus değişikliği ile genç kuşağa standart dilin tesiri olarak gören yazar, Kıbrıs ağzının standartlaşmaya doğru gelişim gösterdiği hususunda bir sonuç çıkarmıştır. Bu sonuç, kitabın bir sayfalık sonuncu bölümünde tekraren vurgulanmıştır.

Son yıllarda ağızların standart dillerin tesiri altında kaldığı, özellikle görsel medyanın yaygın olduğu bölgelerde bu tesirin büyük boyutlara ulaştığı bilinen bir gerçektir. Fakat değerlendirdiğimiz kitabın yazarının, çıkardığı sonucu üç sesin kullanım özelliklerine dayandırması ikna edicilikten uzaktır. Burada mesele, sadece analizde hesaba katılan dil unsurlarının sayısının azlığı değildir; asıl mesele, söz konusu ötümsüz ünsüzleri Standart Türkçenin tipik özelliği olarak kabul edip araştırmayı buna dayandırmanın yanlış olmasıdır. Süreksiz ünsüzlerde ötümsüzlük (*k*, *p*, *t* sesleri ve kitapta analiz dışında kalan *ç* ünsüzü), Standart Türkçede ancak kelime sonu için karakteristiktir. Kelimenin diğer pozisyonları için bu söz konusu değildir. Dolayısıyla, Kıbrıs ağzının standartlaşması olgusunu ötümlülük-ötümsüzlük karşıtlığına dayandırmak yanlış sonuçlara götürebilir.

Türkiye Türkçesinin dahil olduğu Oğuz grubunu diğer Türk dillerinden ayıran temel özelliklerden biri, kelime başında ötümlü ünsüzlerin tercih edilmesidir. Standart Türkçede de, art damak [g] ve [c] sesleri istisna olmakla, ötümlü ünsüzler kelime başında ötümsüz karşıtlarına nazaran daha yaygındır. Meselâ, [b] sesiyle başlayan onlarca kelime olduğu hâlde, [p] ile başlayan Türkçe kökenli kelimelerin sayısı sınırlı sayıdadır. Ayrıca, birçok kelimenin başında ötümlü ünsüze –yazarın iddiasının tersine olarak– Kıbrıs ağzında ve bu arada tabii ki yaşlı kuşağın konuşmalarında ötümsüz ünsüzler denk gelmektedir. Bu,

kitabın içindeki örneklerden de görülebilir: *tiken* (diken); *tolu* (dolu), *tayka* (dakika), *pataniya* (battaniye), vs. (s. 56).

Kelime ortasında da hem ötümlü hem ötümsüz ünsüzler bulunur. Aslında bu açıdan *kelime ortası* terimi muğlaktır. Somut olarak kelime ortasındaki hece başı, hece sonu, iki ünlü arası gibi pozisyonlardan bahsetmek gerekir, çünkü ötümlülük açısından bu tür pozisyonların her birinin kendine has özellikleri vardır. Ayrıca, kelime ortasındaki ünsüzlerin niteliğine ses olayları da tesir gösterir. Meselâ Standart Türkçede hece sonunda ötümsüzleşme ikinci hecenin başındaki ötümsüz ünsüzün tesiriyle benzeşme sonucu olur: *müdhış* > *müthış*, *tesbit* > *tespit*, vs. Kıbrıs ağzının Gazimağusa'yı da kapsayan alt ağızlarının büyük çoğunluğunda ise böyle ötümsüzleşme pozisyon gereğidir, ikinci hecenin başındaki ünsüze bağlı değildir, yani o ünsüz ötümlü olsa dahi önceki hecenin sonunda ötümsüzleşme boy gösterir; meselâ: *Kıbrıs* > [*kıprıs*], *radio* > [*ratyo*], yani söz konusu alt ağızlarda, Standart Türkçeden farklı olarak, ötümsüzlük sadece kelime sonu için değil, hece sonu için de karakteristik özelliktir. Dolayısıyla, kitapta iddia edilen aksine, bu türden olan kelimelerde hece sonunda ötümsüz değil de, ötümlü ünsüzün telaffuzu standart dilin tesiri olarak görülmelidir.

Böylelikle, Kıbrıs ağzının standartlaşması olgusunu ötümsüzleşme olgusuna bağlamak prensip olarak doğru değildir. Somut örneklerin özelliklerini göz önünde bulundurmadan ötümlü ve ötümsüz ünsüzlerin basit bir hesaplamayla karşılaştırılması yanlış sonuçlar alınmasına sebebiyet verir. Kaldı ki, yazarın verdiği örneklerin her zaman ses kayıtlarındaki değerleri yansıttığı ve Kıbrıs ağzını temsil ettiği de şüphelidir. Bunların bir kısmı N. Demir, Ü. Vancı, A. Pehlivan ve başka bilim adamlarının tasvir ettiği ve bizim de gözlemlediğimiz Kıbrıs ağzı özellikleriyle örtüşmemektedir. Meselâ, yaşlı gruptan olan kişinin *kızarddım* (s. 55) olarak yazılmış kelimesinin başındaki ses, kayıtlarda büyük olasılıkla *g* ünsüzüdür; *gahve* (s. 55) değil *gave* olması gerekir, vs. Bunlar genç araştırmacının kayıtlardaki sesleri algılamakta tecrübesizliğinden veya özensiz betimlemesinden kaynaklanmış olabilir.

Yazar ses ile harfi de bazen birbirine karıştırmıştır. Araştırılması taahhüt edilen art damak *k/g* (s. 35) sesleri olsa da, yazıdaki benzerliğinden dolayı yanlışlıkla ön *k/g* sesleri değerlendirmeye alınmıştır: *gelecek* – *gelecek* (s. 3); *güçüğ* – *küçük* (s. 50); vs.

“Türkçe Ural-Alтай dil ailesine aittir” (s. 1), “İstanbul ağzı Standart Türkçedir” (s. 4) gibi kesinleşmemiş yargılardan ve kalıp cümlelerden yazarın kaçınması gerekirdi, çalışmanın içeriği ile doğrudan ilişkisi olmadığı için bunların ifadesine lüzum yoktu. Ural ve Altay dillerinin akrabalığı tartışma konusudur ve kesin olarak ispatlanmamıştır; İstanbul ağzı edebi dilin temelini oluştursa da Standart Türkçe demek değildir.

Yurtdışında Türk dilleri ve ağızlarıyla ilgili İngilizce yazılmış kitapların çıkması olumlu bir durumdur. İngiliz Dili Eğitimi bölümünden mezun olan genç araştırmacıların Türkçeye ilgi göstermesi de güzel bir şeydir, fakat daha güzel olması ve sağlam sonuçlar elde edilmesi için Türkoloji altyapılarının geliştirilmesi şarttır.